

KÖMÜRÜN DİLİ

“MADENCİ ANLATILARI”

Âdem TERZİ

Düzce depremine radyonun canlı yayın aracıyla haber yapmak için gitmiştik. Gece 10.00 gibi varmıştık. Aklımdan hiç çıkmayan bir manzara vardı. Kocaman zifiri karanlık bir cadde düşünün, bir enkaz, insanlar var ama öyle bir sessizlik var ki tarifsiz, enkazdan gelmesi beklenen bir tıkırtı için. Sonra birden karanlığın içinden titrek ışıklarıyla çıkageldiler. Enkaz başındakilerin o heyecanını anlatamam, sessizce fısıltı hâlinde “geldiler” diyordu insanlar. Merak ettim, kim bu gelenler diye. Yine fısıltıyla aldım cevabımı: “Zonguldak maden işçileri.”¹

Zonguldak kentinin derindeki temelleri kömürün bölgede kim tarafından, nerede ve ne zaman bulunduğu dair farklı görüşler olsa da hem yazılı hem sözlü kültürdeki en yaygın kanı, yanartaşların ilkin Uzun Mehmet tarafından Ereğli’nin Kestaneci köyünde 8 Kasım 1829’da fark edildiği yönündedir. Bu kaniya bağlı olarak bu tarih geçmişte “Kömür Bayramı” olarak kutlanmışsa da bugün 8 Kasımlarda yalnız “Uzun Mehmet’i Anma ve Kömür Günü Etkinlikleri” düzenlenmektedir. Bu etkinlikler ve Uzun Mehmet’le ilgili anlatılar “Uzun Mehmet Söylencesi” başlığıyla Somut Olmayan Kültürel Miras Zonguldak İl Envanteri’ne de alınmıştır.

Kömürün bulunuşuyla ilgili yörede “söylence” başlığı altında değerlendirilebilecek anlatılara rastlanmakla birlikte bu anlatılar kömürü bulan kişi, bulunduğu yer ve sonrasında başına gelenlerle ilgili küçük farklılıklar dışında önemli tür ve varyant zenginliğine sahip değildir. Kömür sözlü kültürde asıl bulunduktan, derinlerdeki uykusundan uyandırıldıktan sonra dile gelmiştir.

1 Düzce depreminden sonra sosyal medyada dolaşan iletilerden biri.

Söz gelimi Pertev Nâ-
ili Boratav, *Halk Edebiyatı
Dersleri*'nde (s. 58-59) "Zon-
guldak ve Havalisinin Kömür
Ocakları ile İlgili Folkloru Na-
sıl Tetkik Edilmeli?" başlığı al-
tında "ocakların gerçek sahibi
Arap"la ilgili anlatıların nasıl
derlenebileceğine değinmek-
tedir.

Üstteki "Ocağın Arabı"
konulu tablonun ressamı Mu-
zaffer Oruçoğlu ise aynı adlı
yazısında onu şöyle tanımlar:
"Kocaman ve korkutucudur.
Teni genellikle kömür karasıdır
ama değişik renklere de girebi-
bilir. Ocağın Arabı'yla karşılaşan
madenci ya bağırarak kaçmak

ya da gözlerini kapayıp kıpırdamamak, besmele okumak, koynundaki muska-
ya dokunmak, beklemek durumundadır. Tüm madenciler, Ocağın Arabı'ndan
korkarlar. Ama o, durup dururken madenciye saldırmaz. İş anında uyuyanı
güçlü bir tokatla kaldırır. Daha önce ekmek yenilip de kırıntıların döküldüğü
yerlerle, seccade serilip namaz kılınan yerlere bilmeden işeyen madencileri su
sesi, direk çatırtısı, farelerin huzursuzluğu ya da tavandan düşen bir taşla ve
benzeri hareketlerle uyarır. Sürekli kötülük düşünen ve yapan bir madenciye
de punduna getirip bir yerde tahtalıköye yolcu edebilir." (Oruçoğlu 2014)

Madenciye tehlikelere karşı uyarın ama belli durumlarda da cezalan-
dıran Ocağın Arabı işlevindeki olağanüstü varlıklara farklı adlarla başka
alanlarda da rastlanmaktadır. Bu yönüyle olağanüstü efsaneler kapsamında
değerlendirilebilecek Ocağın Arabı içerikli anlatılar, bugüne kadar maden-
cilerden derlenegelmiştir: "Ocakta bizden başka kimse yok. Birader, 'Yolda
bir şapırtı var. İnsan geliyor.' dedi. Lambayı tutuyorum kimseyi göremiyorum.
Şapırtı geliyor ama kimse görünmüyor. 'Lan kim var orada?' diyorum, kimse
ses vermiyor. Okumaya başladım, şapırtı kesildi. Biz bir ay biraderle o ocağa
girdik çıktık. Ama, Arap'tan da çok korktuk..." (Can 2006)

“Ocağın Arabı dedikleri bir yaratıktan da söz edenler olmuştu. Bu yaratığın kendilerine tokat attığını bile iddia edenler çıkmıştı.” (Özyalçınar 2008: 61)

“Zonguldak’taki maden kuyularının hepsinin de birer Arap’ı vardır; daha doğrusu her kuyunun müşterek bir Arap’ı... Bu, Ocağın Arabı katran karasına bulanmış galerilerde tek başına dolaşır ve yine buralarda tek başına dolaşan işçilerin karşısına dikilir. Kuyuların eskileri arasında Arap’a çatmamış madenci yok gibidir. Hatta bizim Ethem Çavuş bile. (...) Ethem Çavuş, on dört yaşında madencilğe başladığı sıralarda, günün birinde ustası bir iş için çavuşumuzu ıssız ve başıboş bir başyukarıya salmış. Ethem Çavuş bu ıssız başyukarıya doğru korku içinde yürürken Hazreti Arap karşısına dikilmiş ve elindeki güzü sallayarak ‘Dur!’ demiş. ‘Bir adım daha atarsan güzü tepene yersin.’” (Çıladır 2014: 74-75)

Madencilerle yaptığım görüşmelerde, uzun süre önce emekli olanlarda ocakların birer sahibi olduğu inancının yaşadığı görülmekle birlikte son kuşak çalışanlar içerisinde Ocağın Arabı’na rastlamak bir yana adını duymayanların sayısı oldukça fazlaydı. Ölümlü kazaların azalması, çok uzun çalışma sürelerinin kısılması ve çalışma koşullarının nispeten iyileşmesi gibi etkenler madenciyi içeride koruyup kollayacak Ocağın Arabı benzeri bir yoldaşa ihtiyacı azaltmış olabilir. Anlatıların devamlılığını sağlayan kültür formlarının gevşemesi veya “cin geleneği”nin öteki olağanüstü varlıkları asimile etmesi (Çobanoğlu 2015: 142) Ocağın Arabı’nın daha derin ve karanlık galerilere çekilmesine yol açmış da olabilir. Zira yüzlerce metre derindeki galerilerde doğal ışıktan ve havadan yoksunlukla birlikte olağandışı basınç; zehirli gazlar; karanlıkta parlayan kömür ve fosforlu mantarlar; her yandan sızan suyun, tavanlardan düşen toprak ve taşın, zamanla çitirdayarak yeri- ne oturan direklerin, yakındaki galerilerde çalışan öteki işçilerin çıkardığı sesler aşırı yorgunlukla birlikte ölümlü burun buruna çalışan madencilerin bugün de bütün duyu ve algılarına ciddi oyunlar oynayacak türden koşullardır: “Bir dönemeci döndük dönmedik, sağlı sollu direkler üzerinden papatya gibi gözler patladı üzerimize; inadına büyük, inadına patlak gözler... Ethem Çavuş, durakladığımızı görünce, biraz alaylı konuştu: ‘Neye durakladınız öyle ya?’... Ethem Çavuş iyice yaklaşınca, gözlerden ikisi söniüverdi ansızın... İşte çocuklar, dedi, az önce size hayın hayın bakan göz, işte bu mantarcıktı.” (Çıladır 2014: 72)

Maden kasabalarından birine ilk gidişimde karşılaştığımız bir madenciye “Geçmiş olsun!” demişti yanımdaki. “Kaza mı geçirdi?” diye sordum uzaklaşınca: “Yoo, işten çıktı.” Bu tür kullanımı ilkin o gün, sonraki yıllar-

da sıklıkla duyduğum bu kalıp sözden madencilerin çalışırken karşı karşıya kaldığı günlük tehlikelerin ciddiyeti anlaşılabilir. Bunun yarattığı tedirginlik ve her duyuyu sonuna kadar zorlayan çalışma koşulları, Ocağın Arabı'yla ilgili olmasa da halk anlatılarının başka başlıklarına girebilecek deneyimlere uygun altyapıyı bugün de barındırmaktadır. Buna bağlı olarak genç yaşlı her madencinin kendisinin veya tanıdığı birinin başından geçen anlatacak böyle bir deneyimi mutlaka bulunmaktadır. Dolayısıyla “memorat” başlığına dâhil edilebilecek bu tür anlatılar bölgede bugün de oldukça yaygındır: *“İş bitti, çıkıyoruz ocaktan. Yarı yola gelince nasıl olsa yarın aynı yerde çalışacağız diye kazmamı bırakmak için döndüm, yanımdakilere ‘Siz gidin yavaş yavaş.’ dedim. Çalıştığımız ayağa yaklaşırken içerden sesler duydum. Sanki biri beni çağırıyordu. Geride kimse kalmadı biliyorum ama belki biri ben fark etmeden döndü herhâlde, diye düşündüm. Bir ikisinin adını seslendim. Cevap gelmedi. Biraz daha yaklaşınca sesler arttı. Gülmeler başladı. Ben yine iş arkadaşlarımdır, diye adlarını seslenerek gidiyorum. Daha çok yaklaşınca bir kıyamet koptu. Bağırıyorlar, gülmeler... Kazmayı bırakıp var gücümle koşmaya başladım. Kendimi çıkışa nasıl attım bilmiyorum. Arkadaşlarım ocağın ağzında bekliyormuş. ‘Ne oldu?’ dediler, ‘Siz içerde değil miydiniz?’ dedim. ‘Yoo hepimiz burada seni bekliyorduk.’ Orada bayılmışım.”*

*“Ben çok davar kovaladım direk harmanlarında. Davarın ne işi var orada?”*²³

*“Çay ayağında iki kişi kaldı. 2010’da iki kişi öldü. Ondan sonra orada çalıştılar. Bağırıyormuş, biri içeride bağırıyormuş. Bizim arkadaşlar falan duymuş da biraz korkmuşlar. Çavuş falan da duymuş bu sesi. Tam çalışmaya başlıyormuş arkadan bağırıyormuş. Çalışmayı durdurunca ses kesiliyormuş. Bizim arkadaşların kaldığı [öldüğü] yerden geliyormuş ses.”*²⁴

Son türdeki anlatılar başka madencilerden de derlenmiştir ki özellikle eski madencilerde, ölümlü kazaların olduğu yerlerde aradan uzun zaman geçse de ölenlerin seslerin işitileceği inancı bulunmaktadır.

Anlatılar arasında uçan/gezgin efsaneler olarak değerlendirebilecek, başka bölge ve alanlarda görülen motiflerin madene uyarlanmış biçimleri

2 Fikri Aydemir; emekli madenci, 55 yaşında. (DT: Ekim 2014) [Bu ve öteki derlemelerdeki ağız özellikleri yazı diline uyarlanmıştır.]

3 Madenlerdeki olağanüstü deneyimler üzerine konuştuğumuz madenci grubuna sonradan katılan bu nedenle künye bilgilerini alamadığım yetmiş yaşlarında emekli bir madenci tarafından, konu bağlamında, olağanüstü varlıkların her biçime girebileceğini örneklemek üzere anlatılmıştır. (DT: Kasım 2016)

4 Yasin Terzi; madenci, 37 yaşında. (DT: Ekim 2016)

de önemli yer tutmaktadır: “Adamın birini, işçiyi gönderiyorlarmış bir yere. Yalnız başına. Ocakta yalnız başına bir yere göndermezler hayatta kesinlikle. Yalnız başına gönderiyorlarmış ayak bir yere... Çalışıyormuş orada. Yanına bir adam gelmiş. ‘Sen’ demiş ‘Dur!’, ‘Sen otur!’ demiş buna, ‘Sen çalışma, ben çalışıyorum senin yerine.’ demiş. ‘Ama..’ demiş, ‘Kimseye söylemeyeceksin.’ ‘İyi’ demiş bu. Her gün oraya gidiyormuş. O yerine gelen kişi çalışıyormuş bunun yerine. Bu yatıyormuş, oturuyormuş orada. Her gün böyle böyle derken adam dayanamamış, en sonunda söylemiş birisine. İşte ‘Birisi bana geliyor yardım ediyor, ben oturuyorum.’ diye. Adam yarısı gün orada ölmüş.”⁵

Farklı türlerin yapılarına bürünebildiklerinden türler üstü anlatılar olarak kabul edilen sebep açıklayıcı (etiyojik) anlatılardan özellikle yer adları ve lakaplarla ilgili olanlar da bölgede yaygındır. Önemli kömür üretim merkezlerinden Karadon kasabasının adının, içerisi çok sıcak olduğundan beyaz içlikleriyle ocağa giren madencilerin çıkışta simsiyah olan iç çamaşırlarından geldiğini bildiren anlatı gibi.

“Bizim gelişimizden bir yıl önce olmuş. Sel bastığı gibi işçiler ve kömür taşıyan hayvanlar ocağın içinde kalmışlar. Sel durulduktan sonra bu ocaktan sızdığı sanılan bir sudan aylarca kan gelmiş. Oranın adı bunun için Kanlı Bacadır.” (Can 2006)

“Benim bunca yıllık maden hayatımda bildiğim lağım kazaları pek çoktur. Bunların içinde bir tanesi vardır ki, bizim zamanımızdan çok eskidir. Biz eskilerden duyduk. Bu, belki de sadece bir tevatürdür. Vebali anlatıların üstüne olsun. Siz meraklı olduğunuz için nakle değer. Bu hikâye, Akbaş Murat’ın hikâyesidir. Anlatacağım kazada saçlarının birkaç saat içinde süt gibi ağarmasından sonra ‘Akbaş’ adını almış o lağımçı (...)” (Çıladır 1995: 105)

“Adım Yusuf Tatar. Benim çalıştığım bölgede bana ‘Küveli Yusuf’ derler. Neden mi? Çünkü amirlik yaptığım zamanlar ocakta kim ne yapmış duyardım. Adamlarım çoktu. O yüzden ‘bu adamın kulağı delik, her şeyi duyuyor, biliyor’ gibilerinden adımız kaldı Küveli Yusuf.” (Tuncer 1998: 80-81)

“Cesur İsmail derlermiş bizim İsmail Muhtar’a. Kimsenin giremediği tehlikeli yerlere girer, kimsenin yapamadığı işleri yapmış ocakta.”⁶

İki yüzyıla yakın bir süredir farklı kültürlerden yüz binlerce insanın zor ve tehlikeli koşullarda çalıştığı Zonguldak kömür madenlerinde özellikle meslek folkloru başlığı altında değerlendirilebilecek değerli kültür varlıkları

5 Mevlüt Terzi; madenci, 39 yaşında. (DT: Ekim 2016)

6 Fikri Aydemir; emekli madenci, 55 yaşında. (DT: Kasım 2016)

rının biriktiği açıktır. Bu kısa yazıdan da anlaşılacağı üzere, bunların önemli bir bölümünü madencilerin meslekleriyle ilgili anlatıları oluşturmaktadır. Dolayısıyla yukarıda sözü edilen Somut Olmayan Kültürel Miras Zonguldak İl Envanteri'ne yalnız "Uzun Mehmet Söylencesi" değil "Madenci Anlatıları" başlığıyla asıl zenginliği oluşturan öteki anlatılar da eklense ve bu miras, Ocağın Arabı dâhil anlatıların daha çoğuna vâkıf eski kuşak madenciler aramızdan ayrılmadan derlenip toparlanarak Ulusal Envanter'e de kaydedilse iyi olacaktır.

Başlıktaki *madenci* ifadesi farklı cevherler için yer altına inenleri de kapsamakla birlikte, bu yazıya özgü Zonguldak kömür madenlerinde çalışanlar için kullanılmıştır. Aslında bölgede *madenci* yerine daha çok *ocağcı* ifadesi kullanılmaktadır. Bu sebeple belki başlık için bu ifade daha uygun olurdu ama hem *ocağcı* sözünün yazı dilinde başka anlamlar taşıması hem de öteki bölgelerde kullanılmaması ve ileride farklı bölgelerden madenci anlatılarının da konuya dâhil edilebilmesi için *madenci* ifadesi tercih edilmiştir.

Yine başlıktaki *anlatı* ifadesi *halk anlatıları* anlamında kullanılmış; bu alan halk hikâyeleri, masallar, destanlar, fıkralar vd. gibi geniş bir yelpazeye çevrelense de yine bu yazıya özgü madenci anlatıları içinde önemli yer tutan efsane ile işlev ve yapı olarak ona yakın türlerden kısaca söz edilmiştir. Yoksa madenciler içeride kulaktan kulağa geçerken anlatıya dönüşecek renkli ve neşeli zamanlar da geçirmekte, dolayısıyla yazılı ve sözlü kaynaklarda öteki türlere de ait güzel örnekler bulunmaktadır:

"Hidrolik ayakların daha kullanılmadığı günlerde, üretim yerine kadar hiç inmemiş bir mühendisin yolu, kömür çıkarılan ayaklardan birine düşer. İşçiler, bugünkü gibi kazık dikip tahkimat yapmaktadır. Mühendis, yönetici olarak yapılanları izlemek ister. İki işçi bir çukur açıp kazığı diker. Dikme, tavandaki kirişe denk gelmez, kısa kalır. Mühendis hemen eleştirir durumu:

-Oldu mu ya, kazıkları keserken neden ölçmüyorsunuz? Malzemeye yazık değil mi?

İki işçi birbirlerine bakıp sessizce gülümser. Kazığı çukura yerleştiren, kazığı tutan arkadaşına yalancıkta bağırır:

-Sen ne biçim adamsın yahu, kazığı biraz ucundan çek de uzat, o zaman yerine yerleşir. Bu işi bir türlü öğrenemedin gitti.

Mühendis, memnun memnun gülümserken adam ayağıyla göstermeden çukura toprak doldurur. Kazık, yükselip yerine oturur. O zaman mühendis geniş bir soluk alarak:

-Hah şöyle, der, arkadaşının dediğini daha önce yapıp işi aksatmasan olmaz mıydı?” (Özyalçiner 2008: 64-65)

Kaynaklar

- Boratav, Pertev Naili (1942), *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ankara, Uzluk Basımevi, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı: 4, 159 s.
- _____(1995), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 7. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 237 s.
- Can, Saffet (2006), “86 Yaşındaki Madenci İzzet Kaya”, *Okyanus Çiçekleri: Mükellefiyet Manzaraları*, [İnternet Baskısı: haberzonguldak2.com. Erişim: 19 Nisan 2016].
- Çıladır, Ahmet Naim (1995), *Emekçi Hikâyeleri*, Hazırlayan: Sina Çıladır, Ereğli, Demokrat Yayınları, Demokrat Yayınları Edebiyat Dizisi: 1, 126 s.
- _____(2014), *Yeraltında Kırk Beş Sene: Bir Maden İşçisinin Anıları*, Hazırlayan: Sina Çıladır, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 119 s.
- Çobanoğlu, Özkul (2015), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 316 s.
- Kalyoncu, Hamit (2005), *Kömürde Açan Çiçek: Zonguldak Yöresinde Tarih-Toplum-Kültür*, Ankara, Pervaz Yayınları, 671 s.
- Oruçoğlu, Muzaffer (2014), “Ocağın Arabı”, *PolitikArt*, Sayı 142.
- Özdemir, Hasan (1986), “Etiyolojik Türk Halk Efsaneleri”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C III, Ankara, s. 305-310.
- Özyalçiner, Adnan (2008), *Ayak İzleri: Röportaj-Öykü*, 2. Baskı, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 143 s.
- Sakaoğlu, Saim (2009), *Efsane Araştırmaları*, 2. Baskı, Konya, Kömen Yayınevi, Kömen Yayınları: 38, 346 s.
- Seyidoğlu, Bilge (1985), *Erzurum Efsaneleri (Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme)*, Ankara, AÜ Basımevi, KTB Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 65, Halk Edebiyatı Dizisi: 11, 222 s.
- Tuncer, Kadir (1998), *Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu*, İstanbul, Göçebe Yayınları, 236 s.
- Zaman, Ekrem Murat (2012), *Zonguldak: İnsan Mekân Zaman*, Zonguldak, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, 522 s.